

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לז, תשמ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

המבטא העברי התקין וסיפויי השלטתו*

סטייה מן הלשון התקנית היא סטייה חברתית

הקורא את הרומנים האנגליים שנכתבו במאת השנים האחרונות אינו יכול שלא להתרשם מן המשקל הרב שהמבטא התקין של האנגלית ותקינות הלשון בכלל תופסים בחיי החברה ההיא: הדיבור המתוקן הוא סימן ההיכר הראשון למי ששייך לחברה "הטובה", וחברה זו תדחה כל מי שדיבורו לקוי. הביטוי המפורש ביותר למצב זה הוא המחזה "פיגמליון" לג'ורג' בֶּרנארד שו. באותו מחזה, שהוצג לראשונה ב-1913 ופורסם ב-1916, מספר שו, כיצד פרופסור לפונטיקה מלמד מוכרת פרחים עלובה, בחורה ענייה ממשוטי העם, לדבר כמו שמדברים אנשים בעלי תרבות וחינוך, כלומר מתוך הקפדה על דקדוק מתוקן, על צלילי תנועות נכונים, על הגייה זהירה, ועל נעימת קול ערבה. חודשים אחדים של תרגול מעניקים לאותה בחורה את היכולת להתערות בחברה של משפילים ושל בני אצולה, בלי שיחשוד איש במוצאה החברתי הנחות. ואם המחזה

* מאמר זה הוא עיבוד של שיחה שהתקיימה בחוג-בית של "המכון העברי לתרבות הלשון" בירושלים, בג' בטבת התשמ"ו (15 בדצמבר 1985).

של שו' יוחד מעיקרו ליחס שבין ביטוי למעמד חברתי, הרי שבספרים רבים אחרים מתגלה יחס זה דרך אגב; אביא כמה דוגמאות מהם, כפי שהזדמנו לי בשעת קריאת רומנים להנאתי.

הרומן "פֶּנְדְּנִיס" לת'אָקְרִי (1811–1863) עוֹסֵק בצעיר ממשפחה טובה, העומד לשאת אישה ממעמד חברתי ירוד. קרובי הצעיר מבקשים את העזרה של דודו, המיג'ור פֶּנְדְּנִיס, שירתיע אותו ממעשה פזיז זה, שצפויים בסופו סבל וחרטה. ומה אומר המיג'ור לצעיר? "תתאר לעצמך את אשתך מקורבת לאישה אשר אינה משמיעה את הה"א! ... פיצד תציג אותה בחברה?" פֶּנְדְּנִיס אינו פוסל את האישה מחמת התנהגות לא-מוסרית או לא-מהוגנת, מחמת חוסר השכלה, או מנימוקים אחרים העשויים להיראות גם לנו בעלי משקל; אלא חטאה הוא, שאפילו היא עצמה תדבר אנגלית כמו שצריך, מפל מקום היא תישאר קשורה לנשים אחרות אשר "משמיטות את הה"א" (drop one's hs) — זהו הביטוי האנגלי המרשיע. והוא אף מְחַזֵּק את טענתו, בספרו על גברת אצילה בלונדון, האומרת לאחד ממפריה, בעל התואר לורד, שהוא ובנותיו רצויים תמיד בביתה, אך לא אשתו, "שהייתה בתו של רוקח או משהו כזה", ומשום כך אף היא השמיטה את הה"א (פֶּנְדְּנִיס, עמ' 74–75).

אנתוני טרולופ (1815–1882) בספרו Phineas Finn מציג את העיתונאי קוינטוס סלייד, אשר בדברו על בית הנבחרים אומר "ouse" במקום house וכיוצא בזה, וכנגד זה מכנה את עיתונו "הדגל" בשם "horgan" במקום organ, בדרך הידועה כתיקון-יתר (פינחס פיין, עמ' 225). לכן פינחס פיין, שהיה נזקק

לשירותי אותו עיתון, היה מחבב אותו יותר "אילו לא דיבר אדון סלייד על אודות "the 'ouse" (שם, עמ' 226). במשך הזמן, מספר לנו המחבר, "התחיל פינחס להרגיל את אוזניו לצליל שבתחילה היה לו כה צורם" (שם, עמ' 241). אולם בסופו של דבר התרחק מן העיתונאי, מפני ש"היה הולך ונעשה יותר ויותר מקורב לאנשים, שבדרכי חייהם ובאופן הגייתם היו מאוד שונים ממר סלייד" (שם, עמ' 254–255).

ברומן אחר, "ראש הממשלה", מספר לנו אותו מחבר על שני גיסים, אשר מעולם לא הצליחו להתיידד, מפני שאחד מהם, מר וארטון, היה בז לשני, אשר לדעתו "היה אוהב מרוצי סוסים והיה קורא עיתוני ספורט; היה מכור לציד ולביליארד; היה יורה ביונים; ועוד — כך הלשין עליו מר וארטון יותר מפעם אחת באוזני אחד מידידי נפשו — לא הייתה לו ה"א אחת במיליון" (ראש הממשלה, עמ' 48). גם כאן מוזרה, לטעמנו, ההצמדה של תופעות התנהגות המצביעות על קלות דעת לתופעה פורמאלית, כגון פגם ההגייה.

ג'ורג' אָליוט (1819–1880) מספרת, כיצד גונדולין, אחת הדמויות של ספרה "דניאל דרונדה", הייתה משתוקקת להשתתף בציד רכובה על סוס: קרוביה ביקשו להניא אותה מזה בנימוקים שונים, אך במיוחד השפיעו עליה דברי דודה, אשר אמר, ששום אישה מכובדת לא הייתה משתתפת בציד, פרט לגברת אחת, Mrs. Gadsby, "אשר הייתה בעבר טפחית, ועדיין דיברה פמו אחת כזאת". מלים אלו מנעו מגונדולין להשתתף בציד בגלל "סלידתה מלהיות נחשבת ברמה

אחת עם גברת גדסבי ... בעלת עבר מפוקפק, הן מ ב ח י נ ה
ד ק ד ו ק י ת הן מבחינות אחרות" (דניאל דרונדה, עמ' 102).
גם בזמנים קרובים יותר אלינו, אנו קוראים ברומן "קיפס"
של הרברט ג'ורג' וֶלס (1866–1946) שיחת נאהבים פזאת:
"אתה יודע, ישנם רק כמה דברים קטנים — למשל
— אתה יודע, אתה מרושל בהגייה שלך... לא איכפת לך,
אם אני אומרת לך כך?"
"אני רוצה בזה" — אמר קיפס.
"יש הה"א".

"אני יודע", אמר קיפס, והוסיף לחיזוק: "אמרו לי.
למעשה אני מפיר אחד, שחקן. הוא אמר לי, והוא ייתן
לי שיעור בזה".

בהמשך מוסיפה היא: "ואחר כך — הבגדים... אתה לא
צריך להיות מהודר מדיי" (קיפס, עמ' 135).
ונשים לב: לבוש לא נכון בא רק אחרי הגייה לא נכונה,
הקודמת לכל פגם אחר! (מישהו יכול לתאר לעצמו ציפורה
האומרת ליוסקה: "אני אוהבת אותך, אבל אם לא תשמיע את
העי"ן פהלכה, לא אוכל לצאת אתך!").

גם בסיפורו "החלום" נוגע וֶלס בנקודה זו (החלום, עמ'
73). אך נסיים במשפט אחד מתוך "מאהבה של לידי צ'טרלי"
ללורנס (1885–1930), שבו מביעים המדברים את תימהונם על
שהוענקה דרגת קצין לאיש המדבר במבטא מקומי כבד: How
could they make him an officer when he speaks broad
Derbyshire? (מאהבה, עמ' 136). (ושוב, היתואר משפט כזה

היום בישראל: "אברשה הוא מפקד מצוין, אך אי-אפשר למנות לקצין איש בעל מבטא רוסי [מרזקאי, צרפתי]... כבד פזה!" (?).

עוד כמה דוגמאות שמורות אתי, אך די באלה שהבאתי להעיד על הקשר ההדוק בחברה האנגלית בין דיבור למעמד חברתי — הוא הקשר אשר דרבן את בני אנגליה לשפר את דיבורם ולהביאו קרוב ככל האפשר לרמה הקרויה "האנגלית של אוקספורד" (Oxford English) או "האנגלית של המלך" (King's English), פי רמה לשונית זו הייתה פרטיס הפניסה לחוגים הגבוהים של החברה, שפל אחד השתוקק להימנות עמהם.

שיחות דומות ומשפטים דומים אפשר למצוא בספרות הצרפתית, ובמידה פחותה מזו בספרות של עמים בעלי "גאונה לשונית" קטנה יותר.

סיפומו של דבר: מבטא שונה מן הסטאנדארד ודקדוק שונה מן הסטאנדארד הם סטייה מן הנורמות החברתיות. פאשר הנורמות החברתיות חזקות, והחברה מעניקה משקל רב ללשון תקינה, אנו מוצאים פאן את המניע לשמירה על תקינות הלשון ואת המנוף, המביא את האנשים להשגת תקינות זו.

סטייה מן הלשון התקנית היא פלישה ללשון אחרת

אין לפסול את הלשון הלא-תקנית לפי בחנים בלשוניים: האומר "יש לי את הספר" (במקום "יש לי הספר") lo yakhalti (במקום lo yakholiti), matosim (במקום metosim), מדבר לשון שונה מן העברית התקנית,

ומבחינה בלשנית גרידא לשון זו שנה פלשון זו. הוא עובר עברה חברתית (ואם תרצה, תרבותית), אך לא עברה בלשנית. על כן בצדק אמרו: "אין זה מדויק לומר לילד, אשר השתמש בשלילה כפולה (I didn't see no dog), שלמעשה הוא ביטא משפט חיובי (כאילו אמר I saw a dog). המשפט שאמר הוא ברור וחד-משמעי. מה שניתן לומר לו הוא שעשה משגה חברתי חמור, שאמר דבר שיוריד אותו למעמד חברתי נמוך ... ביטויים לא-דקדוקיים הם לעתים רחוקות לא ברורים. למעשה הם, לעתים קרובות מאוד, ברורים יותר וחזקים יותר מן הביטויים המתוקנים השנים להם במשמעות." (Leonard and Moffet, מובא על-ידי מְנָקָן, עמ' 519). לשון אחרת: "במונחים מעשיים, אם תאמר it ain't me במקום I saw him או I seen him (כלומר, אם תסטה מן הדקדוק הסטאנדארטי), לא תזומן שנית למסיבת תה, או לא תעשה רושם חיובי על מנהל המחלקה שלך, ולא תקבל את הקידום שרצית ... אולם כאשר לעצמה, וחויץ מפל שיקול של הטבה חברתית, צורת דיבור אחת היא טובה בדיוק כמו אחרת" (Robert A. Hall, מובא על-ידי מְנָקָן, עמ' 520).

*

את המסקנה של כל האמור עד כאן אפשר לנסח בלשון זו: "הפזח היחיד המשפיע על אדם ומביא אותו לדבר לשון יותר טובה מזו שהוא מורגל בה אינו המורה בפיתה, אלא חבריו בחוג החדש שאליו הוא משתדל להגיע" (Carl G.F. Franzen, מובא על-ידי מְנָקָן, עמ' 520). כי בסופו של דבר, מהי הלשון

המתוקנת? היא זו שמדברים בה האנשים המתוקנים. הדקדוק, לדעתו של Vaugelas, אינו אלא רישום של נוהג, של "נוהג טוב" (bon usage), "וטיב הנוהג נדון בעיקרו לפי טיבו של המשתמש באותה לשון" (דיקרו, עמ' 6).

כאשר יש בחברה עילית חברתית, שעמה כל איש שואף להימנות, וכאשר עילית זו משתמשת בלשון מתוקנת, והיא משתמשת בה בקנאות, ולא תקבל אל קרבה מי שאינו דובר לשון זו, אז ישאף כל אדם לדבר בלשון מתוקנת.

קשה לקבוע, איזוהי השכבה בעלת היוקרה בחברה הישראלית: השורים וחברי הכנסת? בעלי ההון? מנהלי המפעלים הגדולים? הפקידות הגבוהה? המרצים באוניברסיטאות? מפל מקום, קבוצות חברתיות אלו, כל אחת ככלל, אינן מצטיינות בענייני לשון, ובנדאי אינן מקפידות כלפי עצמן וכלפי זולתן בטיב לשונן. אדרבא, אותה לשון ואותה הגייה שהמדקדקים מצביעים עליהם כמתוקנים וכראויים לחיקוי, מצויים דוקא בשכבות נמוכות של עמנו. ונסתפק בעניין זה באנקדוטה אחת מתוך ספרו של אברהם מטלון (עמ' 169): "שאלתי פעם לידיד ליד ארץ ערבית, מדוע השחית את מבטאו. ויאמר לי: כידוע לך, עובד אני פפקיד במשרד שבו מסתובבים גם פועלים פשוטים. אינני רוצה, שהשומעים יחשבוני לסבל".

בימות המשיח, כאשר תאמר ציפי לצביקה "איני באה אתך לקולנוע, כי אתה הורס את הדקדוק"; כאשר מר רבינוביץ לא יוזמן שנית לאיזה "חוג נוצץ", מפני שקרא לבעלת הבית, ששמה אֶסנת, בשם Osnat; כאשר הסגן אהרוני לא יתמנה לסרן, מפני שהוא אומר "יש לי את הרשות"; כאשר ילעגו לכל מי

שמבטא חי"ת כמו כ"ף רפה — אז יהפוך כל העם שפה ברורה.
אבל עד אז, לשוא יהיו כל הטפות המורים וכל קובלנות
הפוריסטים.

אך נסיים בנימה אופטימית יותר, ונתאר לעצמנו, כי אותו
פלג של החברה הישראלית, אשר לדעת המדקדקים מדבר לשון
קרובה יותר לסטאנדארט הרצוי, יתעורר מתרדמתו הלשונית,
יפיר בחשיבותה של מסורת זו שבידיו ואף יתגאה בה, ויחליט
שלא לסטות ממנה ואף להעניקה לשאר חלקי העם, אז יש בכוחו
של הפלג הזה להביא את פולנו למוטב מבחינה זו. אבל אין
אחרים שיעשו את מלאכתו במקומו.

רשימה ביבליוגראפית

ספרות

- Eliot, G., Daniel Deronda, Penguin Books 1967.
Lawrence, D.H., Lady Chatterley's Lover, Black Cat Ed.,
New York 1962.
Shaw, G.B., Pygmalion, Longman Group Ltd., London 1957.
Thackeray, Pendennis, Everyman's Library, London 1910.
Trollope, A., Phineas Finn, Panther Books Ltd., 1973.
id., The Prime Minister, Panther Books Ltd., 1973.
Wells, H.G., Kipps, Odham Press Ltd., London.
id., The Dream, Tauchnitz Leipzig 1924.

אברהם מטלון, המבטא העברי במאבקו, תל-אביב 1979
Ducrot, O. & Todorov, T., Encyclopedic Dictionary of the
Sciences of Language, The Johns Hopkins Univ., Pr., 1983.
Mencken, H.L., The American Language, One Volume
Abridged Ed., New York, Alfred A. Knopf, 1982.

מירי הדס לָ בָּל (פאריס)

הויכוח על הניקוד העברי בצרפת של המאה הי"ח

[מאסקלף (Masclef) או המהפכה הדקדוקית שלא הייתה]

קצת פחות ממאה שנה לפני המהפכה הצרפתית כמעט
שהצליח הקאנוניקוס מאסקלף, שהיה מנהל הסמינריון בעיר
אמיאן (Amiens) לעורר מהפכה גמורה... בתחום הלימודים
העבריים. מהפכה זו לא עברה, כנראה, את גבולות צרפת, אם כי
ידעו עליה בארצות אירופיות אחרות. בצרפת הורגשה השפעתה
עד מחצית המאה הי"ט.

רעיונותיו הנועזים של מאסקלף הובעו בספר דקדוק כתוב
לאטינית, פנהוג בתקופה ההיא: Grammatica Hebraica a
punctis aliisque inventis Massorethicis libera שהופיע
בשנת 1716. מהדורה מורחבת בשני כרכים פורסמה בשנת
1730, חודשים ספורים אחרי מות המחבר. היא כללה תשובות
לביקורות שעוררה השיטה החדשה. ויכוח, זה, שזעזע חוגים